

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1171>

Geliş Tarihi: 04.12.2017

Kabul Tarihi: 21.12.2017

KYZİKOS DENİZ MUHAREBESİ ÖZELİNDE PERSLER'İN DENİZ GÜCÜNE BAKIŞI

Olcay TURAN*

Öz

Platon, “*Biz bir anlamda iki yaşayışlı sayılırız ve karaya, denize olduğumuzdan daha fazla ait değiliz*” diyerek insanoğlunun denizlerle olan ilişkisini tarif etmeye çalışmışsa da söz konusu önerme insan türünün genelini kapsamamaktadır. Zira toplulukların üzerinde yaşadıkları coğrafi bölgelerin özellikleri onların yaşayışları üzerinde silinmesi güç izler bırakmış ve yaşantılarını derinden etkilemiştir. Eskiçağ tarihinin en önemli güçlerinden biri olan Persler de her ne kadar zaman içerisinde Doğu Akdeniz’in büyük bir kısmına egemen olmuşlarsa da ortaya çıktıkları coğrafyanın etkilerinden sıyrılamamışlar ve denizci bir halk haline gelememişlerdir. Ksenophon’a göre Daskyleion Satrabı Pharnabazos’un Kyzikos Muharebesi’nden sonra donanma konusunda söylediği sözler Perslerin denizlere ve deniz gücüne olan yaklaşımını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Kyzikos, Pharnabazos, Persler, Atina, Sparta, Peloponnesos Savaşı, Alkibiades, Hellespontos, Mindaros, Ksenophon.*

The Persian Approach Specific To The Battle Of Cyzicus

Abstract

Plato tried to describe the relationship of humanbeing with these a through his statement “*We, as humanbeings, are counted to be amphibianin a sense because we belong to the soil not more than to the sea*”. However, his thesis can not include the whole mankind. Because the peculiarities of the geographical areas left hardly expugnable marks over the communities which lived in the area and influenced their lives deeply. Although the Persians who constitute done of the most important forces

---

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü.

of the Ancient History dominated a large area of the Eastern Mediterranean, they could not elude the impacts of the geography from which they originated and could not become sea faring people. According to Xenophon, the statements related to the Persian fleet that Pharnabozus, the Satrap of Daskyleion, expressed after the Battle of Cyzicus are of great importance in the sense that they display the Persian approach about these a and the sea-power concept.

Keywords: *Cyzicus, Pharnabazus, Persian, Athens, Sparta, Peloponnesian War, Alcibiades, Hellespontus, Mindarus, Xenophon.*

Giriş

Ulusların yaşadıkları coğrafi bölgelerin özellikleri onları yörenin şartlarına göre bir hayat sürmeye mecbur kılmış olup, söz konusu zorunluluk ise o milletin yaşam tarzını doğrudan etkilemiştir. Coğrafi bölgenin inkâr edilemez etkisi nesiller boyu devam ederek o milletin karakterini oluşturmaktadır. Konu bu açıdan ele alındığında kıyı bölgelerde yaşayan toplulukların hayatlarında denizcilik önemli bir yer tutarken, denizle sonradan etkileşime geçen toplumlar siyasi alanda büyük örgütlenmeler kursalar bile denizle olan ilişkileri çoğu zaman sınırlı düzeyde kalmıştır. İran'ının yüksek yaylalarında ortaya çıkan Persler de kısa sürede Doğu Akdeniz'in tamamına egemen olmuş ve antikçağın ilk kıtalararası imparatorluğunu kurmuşlardır. Bununla beraber başlangıçtaki önermeyi doğru çıkarırcasına tarih içerisinde meydana gelen hadiselerin de gösterdiği üzere Persler asla denizci bir ulus olmamışlardır. Özellikle Kyzikos Muharebesi sonrasında Ksenophon tarafından Daskyleion satrapı Pharnabazos'a atfedilen ifadeler önermemizi haklı çıkarır mahiyettedir. Bu çalışmada Kyzikos Muharebesi özelinde Perslerin deniz gücüne bakışı ele alınacaktır.

Pers İmparatorluğu M.Ö. 1300 dolaylarında Kafkaslar yolu ile İran'a gelerek Zağros Dağları çevresine yerleşen Hint-Avrupa kökenli insanlar tarafından kurulmuştur¹. Söz konusu Hint-Avrupalılar bir süre Assur ve Medlerin egemenliğinde yaşadıkdan sonra M.Ö. 550 tarihinde Genç Kyros liderliğinde Med Kralı Astyages'e karşı ayaklanarak bağımsızlıklarını

---

¹ Veli Sevin, "Anadolu'da Pers Egemenliği", **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, 1982, s. 310. Perslerin kökenleri ile ilgili olarak bkz. T. Cuyler Young, "The early history of the Medes and the Persian and the Achaemenid empire to the death of Cambyses", **Cambridge Ancient History**, vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 6-23.

kazanmışlardır². Uzun yıllar denizle her hangi bir ilişkisi olmayan Persler, Kyros'un idaresinde hızlı bir şekilde genişleyip Doğu Akdeniz'deki sahil bölgelerinin bir kısmını ele geçirmişlerdir³. Kyros'u takiben iktidara gelen II. Kambyzes ve I. Darius dönemlerinde ise Doğu Akdeniz'in tamamı Pers hâkimiyetine girmiştir⁴. Bununla beraber her ne kadar Persler sahil bölgelerini ele geçirseler de gelecekte ortaya çıkacak olan gelişmeler Perslerin asla denizci bir ulus olamadığını ve bir kara gücü olarak kaldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Persler görece olarak kısa bir süre zarfında Doğu Akdeniz'in sahil bölgelerini ele geçirmişlerse de bölge üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürmek gayesiyle mücadele vermek zorunda kalmışlar ve deniz gücüne ihtiyaç duymuşlardır. Daha önce de ifade edildiği üzere denizcilik geleneği bulunmayan bir ulus olmalarından ötürü Persler, deniz savaşlarında kendi asli unsurları yerine ele geçirdikleri bölgelerdeki tabi halklardan oluşturulan filoları savaşlarda kullanmışlardır. Bu bağlamda sık sık Fenike, Mısır ve Helen denizcilerden istifade etmişlerdir. Örneğin I. Darius M.Ö. 513 tarihindeki İskit seferi için gerekli donanmayı Ionia, Aiolis, Hellespontos kıyılarındaki Helen kentlerine ek olarak Mısır, Fenike ve Kıbrıs'tan tedarik etmiş, ayrıca Bosporos'da kurdurduğu köprü de Helen kökenli mühendisler tarafından yapılmıştır⁵. M.Ö. 499 tarihinde ortaya çıkan Ion İsyanı⁶ esnasında

² Herodotos, **Herodot Tarihi**, çev. A. Erhat-M. Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul 1973, I. 120-130. Pierre Briant, **From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire**, Eisenbrauns, Indiana, 2006, s. 32-33. Ayrıca bkz. Matt Waters, **Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550-330 BCE**, Cambridge University Press, 2014, s. 39.

³ Herodotos, Medler ve Persler hakkında bilgi verirken bölgenin dağlık ve ormanlarla kaplı olduğunu ifade etmiştir. Herodotos, I. 110. Doğu Akdeniz'in bir kısmının fethi için bkz. Herodotos, I. 80-91. Pierre Briant, **a.g.e.**, s. 35-37.

⁴ Herodotos, III. 10-16, V. 1-22. Ayrıca bkz. Jacob Abbott, **Darius the Great**, Harper and Brothers Publishers, New York, 1904, s. 8-9, 62-63. A. T. Olmstead, **History of the Persian Empire**, University of Chicago Press, Chicago, 1948, s. 88-89, 147-148.

⁵ Samos'lu mimar Mandrokles, Bosporos (İstanbul) boğazından geçişlerini kolaylaştırmak amacıyla I. Darius için bir köprü inşa etmiştir. Bkz. Herodotos, IV. 87-89. Ayrıca bkz. A. Fol and N. G. L. Hammond, "Persia in Europe, apart from Greece", **Cambridge Ancient History**, vol. IV., ed., John Boardman, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 238.

⁶ Ion İsyanı M.Ö. 500 tarihinde Miletos tiranı Aristogoras tarafından cezalandırılma korkusuyla Perslere karşı başladığı ve kısa sürede Batı Anadolu'daki Helenlerin büyük bir kısmının dâhil olduğu bağımsızlık hareketidir. Bununla beraber Hellas'da yer alan polislerden yalnızca Atina ve Erythrae isyana destek vermiştir. Konu ile ilgili olarak bkz. Herodotos, V. 35, 97, 99. Ion İsyanı ile ilgili bkz. Oswyn Murray, "The Ionian Revolt", **Cambridge**

ise Persler asiler tarafında kurulan donanmayı Lade deniz savaşında kendilerine tabi uluslardan oluşturulan deniz gücünü kullanmak suretiyle yenilgiye uğratmışlardır⁷.

Persler ve Hellas'daki Helenler arasında ilk doğrudan çatışma olan M.Ö. 490 yılındaki Maraton Savaşı esnasında Pers kuvvetlerini Hellas'a taşıyan filo Pers uyruklarından meydana getirilmişti⁸. I. Darius'un oğlu Kserkses ise Maraton Savaşı'nın intikamını almak ve Hellas'ı Pers İmparatorluğu'na katmak amacıyla M.Ö. 480 tarihinde muazzam bir ordu ve donanma meydana getirerek Hellas üzerine sefere çıkmıştır. Sefer için hazırlanan donanma da tıpkı önceki tarihlerde olduğu gibi Pers egemenliğinde yaşayan halklardan sağlanan gemilerle oluşturulmuştur⁹. M.Ö. 480 tarihindeki Salamis¹⁰ ve M.Ö. 479 yıllarında yaşanan Plataia ve Mykale savaşları sonrasında Hellas'da savaş nihayete ermiş olsa da bu durum Persler ve Helenler arasında yaşanan çatışmaların sonu olmamıştır. M.Ö. 449 tarihinde

---

Ancient History, vol. IV, ed., John Boardman, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 480-490. Thomas R. Martin, **Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times**, Yale University Press, 1996, s. 99-100.

⁷ Pers donanması Fenike, Kıbrıs, Kilikia ve Mısırlılar'ın katkılarıyla meydana getirilmiştir. Herodotos, VI. 6. Ayrıca bkz. John Myres, "The Battle of Lade, 494 B.C. (Herodotus VI. 6-17. with map)", **Greece and Rome**, Vol.1, No.2, 1954, s. 51-55.

⁸ I. Darius, Atina'yı cezalandırmak gayesi ile Media'lı Datis ve yeğeni Artaphrenes oğlu Artaphrenes'i görevlendirmişti. Adı geçen komutanlar Darius'un yanından ayrıldıktan sonra Kilikia'ya gelmişler ve burada bulunan Aleion ovasında kamp kurmuşlardır. Herodotos, Perslerin burada büyük bir kara ordusu topladığını ve bu orduyu Hellas'a ulaştırmak için vasallarının yardımıyla 600 triremden oluşan bir donanma kurduklarını belirtmiştir. Herodotos, VI. 94-95. Ayrıca bkz. Dennis L. Fink, **The Battle of Marathon in Scholarship: Research, Theories and Controversies Since 1850**, McFarland and Company, North Carolina, 2014, s. 131. Philip De Souza, **The Greek and Persian Wars 499-386**, Routledge, New York and London, 2012, s. 25-27.

⁹ Kserkses, Hellas seferi için 1207 triremden oluşan bir donanma meydana getirmişti. Söz konusu donanma Perslere tabi olan Fenike, Mısır, Kıbrıs, Kilikia, Lykia, Karia, İonia, Ege adaları ve Pontos'dan gelen gemilerden oluşturulmuştur. Herodotos, VII. 89-100. Ayrıca bkz. W. W. Tarn, "The Fleet of Xerxes", **The Journal of Hellenic Studies**, Vol. 28, 1908, s. 204-205.

¹⁰ Salamis deniz muharebesi esnasında yaşanan bir olay Perslerin asli unsurları yerine vasalları ile muharebeyi sürdürmelerinin yarattığı handikapı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Kserkses Karia Kraliçesi Artemisia'nın düşmanın safında yer aldığını fark etmeden "*Erkekler bugün kadın gibi, kadınlar da erkek gibi davrandılar*" dediğini aktarmıştır. Bkz. Herodotos, VIII. 88. Bkz. Rosaria Vignolo Munson, "Artemisia in Herodotus", **Classical Antiquity**, Vol. 7, No. 1, 1988, 92-94. Barry Strauss, **The Battle of Salamis: The Naval Encounter That Saved Greece and Western Civilization**, Simon and Schuster, New York, 2005, s. 95-98.

imzalanan Kallias barışına kadar geçen zamanda her iki rakip güç sık sık karşı karşıya gelmiştir¹¹. Kallias barışı sonrasında Persler ile Helenler arasında yaşanan çatışmalar bir süreliğine son bulmuş olmasına karşın, Peloponnesos Savaşı'nın ilerleyen safhasında Persler tekrardan Helen dünyasında meydana gelen hadiselerle müdahil olmuşlardır.

Özellikle Helenler ve Persler arasında yaşanan mücadelelerde de görüleceği üzere Persler, söz konusu çatışmalar esnasında asla asli unsurlarıyla denizde yaşanan muharebelere iştirak etmemişler daha ziyade vasallardan temin edilen güçleri kullanma yoluna gitmişlerdir. Kallias Barışı sonrasında yaşanan çatışmazlık ortamında ise Persler önceki yenilgilerinden gerekli dersleri çıkarmamışlar ve milli bir deniz gücü meydana getirmemişlerdir. Zira Persler Peloponnesos Savaşında Atina'nın rakiplerine silah ve teçhizat yardımı yerine mali yardım yapmakla yetinmişlerdir.

Kyzikos Muharebesi Öncesi Durum

Kyzikos muharebesinin de içinde yer aldığı Peloponnesos Savaşı öncesinde Hellas'ın en önemli polisleri olan Atina ve Sparta, Kserkses'in Hellas seferi esnasında Perslere karşı işbirliği yapmışlarsa da iki devlet arasındaki ilişkiler M.Ö. V. yüzyıl ortalarından itibaren bozulmaya başlamıştır. M.Ö. 446-445 tarihleri arasında imzalanan ve 30 yıl sürmesi planlanan barış, M.Ö. 430'larda ortaya çıkan olaylarla bağlantılı olarak uzun ömürlü olmamıştır¹². Peloponnesos Savaşı öncesinde yaşanan hadiselerle

---

¹¹ Persler'in başarısız Hellas seferi ve sonrasında kurulan Attika-Delos Deniz Birliği'nin kurulmasıyla beraber Helenler, Perslere karşı ortak bir şekilde mücadele etmişler ve bu bağlamda pek çok başarı kazanmışlardır. Örneğin Kserkses'in seferi sonrasında Batı Anadolu'da bulunan Helenler ayaklanmış ve Ege'deki Pers hâkimiyeti son bulmuştur. Herodotos, IX. 106. Sparta Kralı Pausanias ise Byzantion gibi önemli bir kenti ele geçirecek boğazların kontrolünü sağlamıştır. Thukydides, **Peloponnesos Savaşları**, çev. Furkan Akderin, Belge Yayınları, İstanbul, 2010, I. 94. Bkz. Raphael Sealey, **A History of the Greek City States, 700-338 B.C.**, University of California Press, Berkeley, 1976, s. 242. Takip eden zamanda Kimon, Eurymedon'da Pers donanmasını yok etmiş ve Persler Güney Anadolu sularından çıkarılmıştır. Thukydides, I. 100. Bkz. George Grote, **A History of Greece: From the Time of Solon to 403 B.C.**, Routledge, London and New York, 2001, s. 362. Fakat takip eden dönemde Atina Deniz Birliği'ni hâkimiyetine almış ve Persler ile savaşın sürdürülmesini çıkarlarına aykırı olduğunu düşünmesi sebebiyle Kallias Barışı yapılmıştır. Diodoros, IX. 10. Bkz. Harold B. Mattingly, "The Peace of Kallias", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Bd. 14, H. 3, 1965, s. 273-281.

¹² Thukydides, I. 115; Plutarkhos, **Bioi Paralelloi: Perikles**, çev. B. Perrin, Loeb Classical Library, London, 1948, 21-23; Pausanias, **Hellados Periegesos**, çev. W. H. S. Jones, Loeb

bağlantılı olarak Hellas iki rakip hizbe ayrılmıştı. Pek çok çatışmada olduğu gibi söz konusu mücadelenin de başlama nedeni oldukça karmaşıktır. Peloponnesos Savaşı ile ilgili en önemli kaynaklardan biri olan Thukydides, savaşın başlıca nedeninin Atina ile Sparta arasında M.Ö. 430'larda birbirlerinin müttefikleri ile ilişkiye girme yetkilerinin olup olmadığı konusundaki anlaşmazlığa dayandığını iddia etmiştir¹³. Gerçekte ise savaş emperyalist tutkular ve rakiplerin birbirlerinin sahip olduğu güçten çekinmesi sebebiyle başlamıştır.

Savaşın ilk evresine, Sparta kralının adından esinlenerek Arkhidamos Savaşı adı verilmiştir. M.Ö. 431-421 yılları arasında gerçekleşen savaşın bu evresinde Sparta ve müttefikleri her yıl Atina topraklarını işgal etmişlerdir. Bu gelişme sonrasında Atinalılar, Perikles'in savaş planına bağlı kalarak kent surlarının arkasına gizlenmişler ve deniz aşırı bölgelerden elde ettikleri ile yaşamlarını sürdürmüşlerdir¹⁴. Fakat M.Ö. 430 tarihinde Pireus yoluyla Mısır'dan gelen veba sonucunda Atina nüfusunun neredeyse üçte biri hayatını kaybetmiştir¹⁵. Bununla beraber Atina, Sparta karşısında bazı başarılar elde etmiş ve bu başarılar nedeniyle Sparta barış istemek zorunda kalmışsa da Kleon'un anlamsız istekleri sebebiyle barış gerçekleşmemiştir¹⁶. Arkhidamos'un ölümü sonrasında Spartalı komutan Brasidas, savaşın seyrini etkileyecek pek çok başarı kazanmıştır¹⁷. Fakat her iki taraf mücadelenin

---

Classical Library, London, 1954, V. 23. 4. Ayrıca bkz. Geoffrey Hawtorn, **Thucydides on Politics: Back to the Present**, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 37-38.

¹³ Atina, Sparta'nın en önemli müttefiki olan Korinthos'un eski kolonisi Korkyra'ya yardım etmiş, ayrıca yine Sparta'nın müttefiki olan Megara'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken eskiden Atina'nın yanında yer alan Potidaia, Korinthos'dan yardım talep etmiş ve Korinthos'un yardıma gelmesi ile savaş M.Ö. 431 tarihinde başlamıştır. Thukydides, I. 49-50; 67-71; 73-75. Ayrıca bkz. Donald Kagan, **The Peloponnesian War**, Penguin, New York, 2004, s. 45. Terry Buckley, **Aspects of Greek History**, Routledge, London and New York, 1996, s. 319-22.

¹⁴ Perikles, Thukydides'in aktardığı bir söylevinde "evlerin ve toprakların yitirilmesine değil, insanların yitirilmesine acımamız gerek" dediğini aktarmıştır. Thukydides, I. 140-144.

¹⁵ Thukydides, II. 48-54

¹⁶ Atina M.Ö. 429 tarihinde Potidaia'yı ele geçirmişler ve Naupaktos açıklarında iki deniz savaşını kazanmışlardır. Thukydides, II. 80. M.Ö 426 yılında ise Demosthenes, Amphilokhia'da Peloponnesosluları yenilgiye uğratmış, M.Ö. 425 tarihindeyse Pylos'u ele geçirmiştir. Thukydides, IV. 2-9. Naupaktos ve Pylos Muharebeleri için ayrıca bkz. Donald Kagan, **a.g.e.**, s. 91-96; 138-142.

¹⁷ Brasidas, M.Ö. 424'de Megara kentini ele geçirmiştir. Bkz. Thukydides, IV. 73. Sonrasında Makedonia Kralı II. Perdikkas'dan da destek almak suretiyle Amphipolis'i aynı tarihte ele geçirmiştir. Thukydides, IV. 106. Boiotia'yı elde tutmak isteyen Atinalıları Delia'da yenilgiye uğratmıştır. Thukydides, IV. 133. M.Ö. 423 yılında Kleon komutasındaki

ilerleyen dönemlerinde savaşı sürdürecektir güce sahip olmadığı için M.Ö. 421 yılında 50 yıl sürmesi planlanan Nikias Barışı yapılmıştır¹⁸. Nikias Barışı bir “*status quo*” anlaşması olmasından ötürü uzun ömürlü olmamış, Alkibiades'in faaliyetleri neticesinde savaş tekrar başlamıştır¹⁹. M.Ö. 415 tarihinde Alkibiades'in teşviki ile Atina, Sparta'nın en güçlü müttefiklerinden olan Sicilya adasındaki Syrakusai'yi ele geçirmek için bir sefer düzenlemiştir. Başlangıçta bazı başarılar elde edilmiş olmasına karşın, M.Ö. 413 yılında Atina güçleri ağır bir yenilgi yaşamıştır. Sefer sonucunda Atina'nın askeri gücünün başlıca kaynağı olan donanması ağır bir yara almıştır²⁰.

Kallias Barışı sonrasında Persler ve Atina liderliğindeki Helenler arasında yaşanan barış ortamı M.Ö. 424 tarihinde II. Darius'un iktidara gelmesinin ardından son bulmuştur. Attika-Delos Deniz Birliği'nin lideri olan Atina bu esnada Perikles'in savaş planını terk etmesi ve hesapsızca giriştiği Sicilya Seferi gibi maceraların kötü sonuçları ile yüzleştiği için Anadolu'da yaşanan gelişmelere seyirci kalmak zorunda kalmıştır. Bu durumdan yararlanan II. Darius, Kallias Anlaşması'nın şartlarını bir tarafa bırakarak M.Ö. 413 yılında İon-Sardeis Satrabı Tissapernes ve Daskyleion Satrabı Pharnabazos'a Batı Anadolu'daki Helen polislerinden vergi alınması emrini vermiştir. Atina'nın Batı Anadolu'daki Pers faaliyetlerine karşı çıkması üzerine II. Darius, Spartalılar ile diplomatik ilişkiler kurmak suretiyle Atina'ya karşı bir birlik meydana getirmiş ve zamanla Atina'nın aşırı davranışlarından bıkan bazı Helen kentleri de bu yeni ittifaka dâhil olmuşlardır. Yaşanan gelişmeler sonrasında Pers altınları sayesinde güçlenen Sparta ve müttefikleri pahalı olmasına karşın Atina'nın üstünlüğüne son verecek güçte bir donanma meydana getirmişlerdir. Pers yardımları sayesinde meydana getirilen Peloponnesos deniz gücü, Atina açısından hayati bir öneme sahip olan Hellespontos'un kontrolünü ele geçirmişler ve Atina'nın inisiyatifi

---

Atinalılar, Amphipolis'i ele geçirmek için girişimde bulunmuşlarsa da başarısız olmuşlar ve Kleon ile Brasidas savaş alanında hayatlarını kaybetmişlerdir. Thukydides, V. 10. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Donald Kagan, **The Archidamian War**, Cornell University Press, Ithaca and London, 1974, s. 320-324.

¹⁸ Thukydides, V. 13-24. Bkz. Donald Kagan, **The Peloponnesian War**, s. 197-209.

¹⁹ Thukydides, VI. 6-30.

²⁰ Thukydides, VII. 85-86; VIII. 1. Ayrıca bkz. A. Andrewes, “The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition”, **The Cambridge Ancient History**, vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 460-463.

tekrardan ele geçirme çabaları sonucunda Kyzikos deniz muharebesi yaşanmıştır²¹.

Kyzikos Muharebesi ve Sonrası Durum

Kyzikos muharebesi öncesinde Atina filosu Sestos'da üstlenmişti. Fakat o esnada Abydos'ta olan Mindaros komutasındaki Peloponnesos donanmasının saldırıya geçeceği haberini almaları üzerine daha emniyette olacaklarını düşündükleri Kardya kentine çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu esnada 60 gemiden oluşan Atina donanmasına yeni kuvvetler eklenmiştir. Söz konusu gelişmelerin yaşandığı dönemde Alkibiades 5 trireme ve bir sürat gemisi ile Klazomenai'den yola çıkarak Kardya'ya ulaşmış, ayrıca Makedonia'dan dönen Theramenes 20 gemi ile donanmaya katıldığı esnada Thrasybulos'da Thasos adasından aynı sayıda gemiyle Peloponnesoslulara karşı oluşturulan güce dâhil olmuştur²². Peloponnesosluların Abydos'tan ayrılarak Kyzikos'a gittiğinin haberinin alınması üzerine Alkibiades, komutasındaki Atinalılar 80 gemiden oluşan donanmalarıyla Parion'a gelmişler aynı gece buradan yola çıkarak Prokonnesos'a ulaşmışlardır²³.

Atinalılar, Prokonnesos'a ulaştığı esnada Mindaros komutasındaki Peloponnesos donanması ve Pharnabazos'un birliklerinin Kyzikos'ta olduğunu öğrenmişlerdir. Muharebe arifesinde Alkibiades, sahip olduğu gücün düşman tarafından öğrenilmesini engellemek gayesi ile bir takım önlemler almış ve muharebe hazırlıkları ile meşgul olmuştur²⁴. Muharebenin cereyan edeceği gün şiddetli bir yağmur başlamış fakat çatışmanın hemen

---

²¹ Thukydides, II. 65; VIII.58. A. Andrewes, "The Spartan resurgence", **The Cambridge Ancient History**, vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 464-470.

²² Ksenophon, **Ellenika**, çev., Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, I. 1. 11-13.

²³ Alkibiades'in Peloponnesos donanmasının bulunduğu yer ile ilgili olarak ne zaman ve nerede istihbarat aldığı konusunda antikçağ yazarları farklı bilgiler aktarmıştır. Örneğin Plutarkhos, **Alkibiades**, Alkibiades'in Kardya'ya geldiği esnada bu haberi aldığı iddia etmiştir. Bkz. Plutarkhos, XXVIII. 1. Ksenophon, ise Sestos'ta bulunan Atinalıların 60 gemilik bir güce sahip olan Mindaros'un saldırıya geçeceğini düşündükleri için Kardya'ya sığındıklarını Alkibiades'in burada filoya katıldığını ifade etmiştir. Sonrasında ise Peloponnesos donanmasının Abydos'tan hareketle Kyzikos'a gittiğini öğrendiğini iddia etmiştir. Konu ile ilgili olarak bkz. Ksenophon, I. 1. 11-13.

²⁴ Ksenophon, Alkibiades'in Prokonnesos'a ulaştığında askerlerini şevke getirmek için bir konuşma yaptığını, sonrasında savaş için gerekli hazırlıklarla ilgilendiğini belirtmiştir. Bu bağlamda özellikle düşmanın istihbaratını önlemek gayesiyle sahili geçme teşebbüsünde bulunan herkesin idam edileceğini duyurduğunu ifade etmiştir. Ksenophon, I. 1. 14-16. Plutarkhos ise Alkibiades'in askerlerine Kardya'da seslendiğini iddia etmiştir. Plutarkhos, XXVIII. 1-2.

Kyzikos Deniz Muharebesi Özelinde Persler'in Deniz Gücüne Bakışı

öncesinde hava açmıştır²⁵. Kyzikos açıklarında yaşanan mücadelenin gelişimini Ksenophon şu şekilde aktarmıştır:

“...(*Alkibiades*) *Mindaros'a* ait almış geminin limanın açıklarında manevra yaptığını, kendisinin onlarla liman arasına girmiş olduğunu gördü. *Peloponnesoslular*, *Atina* trierlerinin öncekinden çok daha fazla sayıda olduğunu ve limanın ağzına gelmiş bulduklarını görünce, sahile doğru kaçtılar; yan yana demir atıp üzerlerine gelen düşmanla dövüşmeye başladılar. Fakat *Alkibiades* yirmi gemilik bir kuvvetle sahili dolaşıp başka bir noktada karaya çıktı. Bunun farkına varan *Mindaros'da* karaya çıktıysa da dövüş esnasında vurularak öldü, yanındakiler ise çözülüp dağıldılar. *Atinalılar* düşman gemilerini toplayıp *Prokonnesos'a* götürdüler; ancak *Syrakusaililer* tarafından ateşe verildikleri için, *Syrakusai* gemilerine el koyamadılar²⁶.”

Plutarkhos ise Kyzikos muharebesinde Alkibiades'in ortaya çıkardığı taktiksel planın başarıyı getirdiğini iddia etmiştir. Ona göre Kyzikos limanı önünde Peloponnesos donanması görüldükten sonra Alkibiades, düşmanın ne oranda güce sahip olduğunu görmesini engelleyip savaşa çekmek için ustaca bir plan hazırlamıştır. Bu bağlamda Alkibiades, düşmanın kaçışını engellemek gayesiyle komutanlarına geride kalmalarını ve uzaktan kendisini takip etmelerini emretmiştir. Hazırlanan plan uyarınca Alkibiades 40 gemiden oluşan filotillası ile Peloponnesos donanmasının görüşüne girmesi sonrasında özellikle Spartalılar yanılığa kapılmış ve az sayıda olduğunu düşündükleri Atina filosuna saldırmışlardır. Bir süre sonra Alkibiades'in geride bıraktığı güçlerin de muharebeye dâhil olması üzerine Peloponnesoslular paniğe kapılarak muharebe alanını terk etmişlerdir²⁷.

Atinalılar muharebeden sonraki gün Peloponnesoslular ve Perslerin Kyzikos'dan ayrılmasından yararlanarak kenti her hangi bir zorlukla karşılaşmadan ele geçirmişlerdir. Söz konusu muharebe sonrasında Atina, kendisi açısından hayati öneme sahip olan Bosporos ve Hellespontos üzerinde

---

²⁵ Ksenophon, I. 1. 16.

²⁶ Ksenophon, I. 1. 16-18.

²⁷ Plutarkhos, XXVIII. 1-2. Diodoros, **Bibliothèque Historique**, çev. C. H. Oldfather, Loeb Classical Library, London, 1953, XIII. 49-52. Ayrıca bkz. Robert J. Littman, “The Strategy of the Battle of Cyzicus”, **Transaction and Proceedings of the American Philological Association**, vol. 99, The Johns Hopkins University Press, 1968, s. 266-271.

kontrol tekrardan sağlamış oldu²⁸. Savaş sonrasında Mindaros'un yardımcısı Hippokrates'in Sparta'ya gönderdiği mektup Peloponnesosluların durumunu özetlemesi bakımından oldukça önemlidir. "*Gemilerimiz elden gitti, Mindaros öldü. Adamlarımız aç. Ne yapacağımızı şaşırдық*"²⁹. Bununla beraber Peloponnesoslular Kyzikos muharebesinde ağır bir yara almışlarsa da muharebe öncesinde Alkibiades'in de tahmin ettiği üzere Pers altını sayesinde kısa sürede toparlanmışlardır³⁰. Peloponnesosluların tekrardan eski güçlerini geri kazanmalarında en büyük pay sahibi olan kişi Daskyleion satrabı Pharnabazos'tur. Pharnabazos'un muharebe sonrasında Peloponnesosluların tekrardan toparlanması için gerekli olan yardımı yaparken kullanmış olduğu ifadeler ise bir kara gücü olan Perslerin donanmaya bakış açısını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ksenophon'un aktarmış olduğuna göre çatışma sonrasında Pharnabazos, Peloponnesoslular'a şunları söylemiştir:

"Peloponnesos ordusunun bütün birlikleri ile müttefiklerine, canlar sağ oldukça, birkaç tahta parçası için umutsuzluğa kapılmanın doğru olmayacağını söyleyerek,-Kralın ülkesinde istedikleri kadar ağaç vardihepsine birer palto ve ikişer aylık ücret verdi; sonra gemicileri silahlandırarak eyaletin sahillerine nöbetçi olarak dikti"³¹.

Ksenophon'un aktarımının doğru olduğu kabul edildiği takdirde Pharnabazos özelinde Perslerin deniz gücüne bakışı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir ulusun ya da devletin deniz gücü olarak tanımlanabilmesi için araştırmacılar pek çok parametrenin bir araya gelmesi gerektiğini iddia etmişlerdir³². Bununla beraber bir siyasi yapının veya halkın deniz gücü olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceğini yalın bir şekilde izah etmenin mümkün olduğu kanısındayız. Denizden genel anlamda menfaat elde eden ve çıkarlarını sürdürecekt deniz vasıtalarına sahip siyasi yapıları deniz gücü olarak

---

²⁸ Ksenophon, I. 21-22. Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 335.

²⁹ Ksenophon, I. 1. 23.

³⁰ Ksenophon, I. 1. 14.

³¹ Ksenophon, I. 1. 24.

³² Deniz gücünü elde etmek ve denizde güç kazanma arzusunda olan bir devletin sahip olması gereken altı temel esas bulunmaktadır. Bunlar: Coğrafi mevkii, fiziki olgunluk, arazi genişliği, nüfusu ve iktisadi gücü, halkın karakteri ve hükümetin kararlılığı olarak sıralayabilmek mümkündür. Alfred Thayer Mahan, **Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660-1783**, çev. A. Tunçer Büyükonat, Griffin Yayınları, İstanbul, 2011, s. 51-75. Julian S. Corbett, **Deniz Stratejisinin Prensipleri**, çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 87, 106, 108, 124, 150, 169.

tanımlamak mümkünken, söz konusu önermenin aksine hareket edenleri ise deniz gücü olarak tanımlamak mümkün değildir. Persler gibi uluslar ise varlıklarını sürdürmek için denize mahkûm olmamalarından ötürü sürdürülebilir bir deniz politikası oluşturmamışlardır.

Pharnabazos'un savaş gemilerini birkaç tahta parçası olarak nitelendirilmesi Perslerin deniz gücüne olan bakışını yansıtan önemli bir göstergedir. Pharnabazos tarafından aşağılanan gemiler antikçağın denizlerdeki en önemli savaş vasıtası olan trireme'lerdir. Kyzikos muharebesinde olduğu gibi Atina ve müttefikleri ile başta Sparta, Korinthos ve diğer Peloponnesos kentleri arasında M.Ö. 431-404 yılları arasında vuku bulan Peloponnesos Savaşı'nda dönemin en önemli harp gemisi olan trireme'ler başat bir rol oynamışlardır. Söz konusu geminin özellikleri ile ilgili olarak antikçağ yazarları önemli bilgiler vermişlerdir³³. Buna ek olarak Atina donanmasının en önemli üssü olan Piraeus'da yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkartılan gemi envanterleri sayesinde trireme'lerin sahip oldukları donanım hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Ortaya çıkartılan bilgiler ışığında inşa edilen Olympos, 36.8 m. uzunluğunda, 5.45 m. genişliğinde inşa edilmiş olup; boyunun enine oranı 9:1 idi. Gemide üç kata dağılmış şekilde 170 kürekçiye ek olarak subaylar, deniz erleri ve üst donanımdan sorumlu 30 kişi görev yapmaktaydı³⁴.

Yukarıda ana hatları ile açıklanmaya çalışılan savaş gemileri kendi döneminin geldiği son teknolojik imkân ve olanaklar kullanılmak suretiyle üretilen masraflı vasıtalarlardır. Bunun da ötesinde nerdeyse gemi kadar önemli olan bir diğer olgu ise söz konusu aracı kullanacak insan faktörüdür. Pharnabazos ve Perslerin asıl anlamadıkları konunun temelinde de yetişmiş insan faktörü yatmaktadır. Zira olağanüstü zenginliğe sahip olan Persler, tıpkı şımarık bir çocuk gibi her engeli maddi imkânlarla aşabileceği yanılısına

---

³³ Trireme'lerin ilk olarak Korinthoslular tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Bkz. Thukydides, I. 13; Diodoros, XIV. 42. 3. Samos tiranı Polykrates trireme'leri ilk kullanan kişidir. Bkz. Herodotos, III. 44. Vitruvius ise geminin boyutları konusunda bilgi vermektedir. Bkz. Vitruvius, **De Architectura**, çev. S. Güven, Yem Yayın, İstanbul, 1998, I. 2.4. Thukydides ve Ksenophon söz konusu gemilerde 200 kişinin görev yaptığını aktarmıştır. Bkz. Thukydides, VIII. 29. Plutharkhos, Salamis muharebesi esnasında geminin üst güvertesinde 14 hoplit ve 4 okçunun bulunduğunu belirtirken, Herodotos ise Lade muharebesinde 40 hoplit bulunduğunu aktarmıştır. Bkz. Plutharkhos, **Themistokles**, XIV; Herodotos, VI. 15, VII. 184.

³⁴ Lionel Casson, **Antikçağda Denizcilik ve Gemiler**, çev: Gürkan Erkin, Homer Kitapevi, İstanbul, 2002, s. 67.

kapılmışlardır. İşte tam da bu nedenden ötürü gemilerle birlikte kaybedilen insan faktörünü göz ardı etmişlerdir. Bununla beraber Peloponnesos Savaşı zarfında Hellas'ta ortaya çıkan sosyo-politik ve ekonomik durum Perslerin yaptıkları stratejik hatayı o gün için gölgelemiştir³⁵.

Geleneklerin inşasının zorluğu konusunda II. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşen bir anekdot oldukça ilginçtir. 1941 tarihinde İngilizler Almanlar karşısında yenilgiye uğramaları neticesinde Girit adasını tahliye etmeye başlamışlardı. Fakat Almanlar hava üstünlüğüne sahip oldukları için İngilizler çok sayıda gemi kaybetmişler ve bunun üzerine Akdeniz Donanmasının komutanı olan Andrew Cunningham'ın yaveri çok sayıda gemi kaybedildiğini ve tahliyenin pahalıya mal olacağını iddia etmesi üzerine Amiral, "*bir geminin 3 yılda inşa edilebileceğini fakat bir geleneğin 300 yılda oluşturulabileceğini*" ifade etmiştir³⁶. Söz konusu ifade denizci bir ulus olarak addedilen İngilizler'in donanmaya bakış açısını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu duruma tezat olarak Pharnabazos, kaybedilen gemileri tahta parçasına benzetmiş, ayrıca yitirilen yaşamları ise zikretme ihtiyacı bile hissetmemiştir.

Kyzikos yenilgisi sonrasında Spartalılar Atina'ya bir elçi heyeti göndererek barış yapmak istemişlerse de Atina, bu öneriyi reddetmiştir³⁷. Kyzikos muharebesi öncesinde Atina oligarşik bir hükümet tarafından idare

---

³⁵ Bunun temel nedenleri Hellas'ın uzun vadede yıkımına sebep olan Peloponnesos Savaşı'nın ortaya çıkardığı manzara ve Hellas'ın iktisadi yapısında gizlidir. Peloponnesos Savaşı hem karada hem de denizde meydana gelmiştir. Bu sebepten ötürü şehir devletleri mücadeleyi sürdürmek için büyük bir nüfusu silâh altına almak zorunda kalmışlardır. İktisadi açıdan gerekli zenginliğe sahip olan vatandaşlar kara ordusunda hoplit olarak görev yapmaktaydılar. Geri kalanlar ise donanmada kürekçi olarak görev yapmışlardır. Ortaya çıkan açık ise kürekçilerin kiralınması ile çözülmekteydi. Savaş esnasında yaşanan çatışmalarda pek çok denizci hayatını kaybetmiş olmasına rağmen donanmalar adam bulmakta her hangi bir sıkıntı yaşamamışlardır. Zira M.Ö. 431-404 yılları arasında yaşanan savaş neticesinde Hellas'ın iktisadi ve sosyal yapısı ciddi bir darbe yemiş ve pek çok insan işsiz kalmıştı. Pek çok iş kolunda köleler istihdam edildiği için özgür yurttaşlar iş bulmakta güçlük çekmekteydi ve bu nedenle insanlar donanmaya katılmak suretiyle düzenli bir işe sahip oluyorlardı. Ayrıca Helenlerin yaşadığı bölgeler denizle içli dışlıydı. Bu sebeple kentlerde ve köylerde kürek çekmesini bilen pek çok kişi vardı. Bu kişilerde donanmalara insan desteği sağlamışlardır. Thukydides, özellikle Atina'nın paralı askerlerden istifade ettiğini belirtmiştir. Bkz. Thukydides, I. 121. Ayrıca bkz. Matthew Trundle, **The Greek Mercenaries: From the Late Archaic Period to Alexander**, McMaster University Press, Ontario, 1996, s. 79-80, 144, 198.

³⁶ Winston Churchill, **The Second World War**, Vol. 3, Penguin Classics, 1985, s. 265.

³⁷ Diodoros, XIII. 52-53. Ayrıca bkz. Walter M. Ellis, **Alcibiades**, Routledge, New York, 1989, s. 86.

Kyzikos Deniz Muharebesi Özelinde Persler'in Deniz Gücüne Bakışı

edilmekteydi fakat zafer sonrası kent tekrardan demokratik bir yönetime kavuşmuştur³⁸. Peloponnesos donanmasının ortadan kalkmasından faydalanan Atina, bir yıl sonra Thrasyllus önderliğinde Propontis'e bir filo göndermiş ve söz konusu güç Byzantion'u ele geçirip, Bosporos'un Anadolu kıyısında yer alan Khalkedon'u vergiye bağlayarak bölgede tam bir denetim sağlamıştır³⁹. Bununla beraber gerçekte Atina, Kyzikos zaferinden gereğince istifade edememiştir. Bu durumun temel nedeni ise Atina maliyesinin geniş ölçekli ve uzun süreli deniz aşırı seferleri finanse edebilecek güçten yoksun olmasıdır. Bu durumun tersine Sparta ise Pers mali yardımı sayesinde kısa sürede yeni bir filo ortaya çıkarmış ve Atina'nın elde ettiği kazanımları baltalamaya başlamıştır. Atina Kyzikos galibiyeti sonrasında yalnızca Arginusa'de zafer kazanmış fakat M.Ö. 405 tarihinde Aigospotamoi muharebesini kaybetmesi sonrasında Peloponnesos Savaşı fiilen sona ermiştir⁴⁰.

Sonuç

Pers İmparatorluğunun geniş bürokratik yapısı içerisinde görev alan tek bir kişinin ifadesinden yola çıkmak suretiyle Persler'in deniz gücüne bakışı hakkında genel bir kanaata ulaşamayacağı aşikârdır. Zira Pharnabazos'a ithaf en Ksenophon tarafından aktarılan sözlerin Sparta ve müttefiklerinin morallerini yükseltmek amacıyla söylenmiş olması da olası görünmektedir. Bununla beraber Kyzikos muharebesi öncesinde özellikle Helenler ve Persler arasında yaşanan deniz çarpışmalarında Persler'in takındıkları tavır dikkate alındığında Pharnabazos'un donanmaya olan bakışının genel politikanın yansıması olduğunu iddia etmenin yanlış olmadığı kanısındayız.

Ortaya çıktıkları bölgenin coğrafi şartları dikkate alındığında Perslerin denizcilik konusunda her hangi bir bilgilerinin olmaması anlaşılabilir bir durumdur. Persler Doğu Akdeniz'e egemen olmaları sonrasında yaşanan gelişmelerde de görüldüğü üzere deniz hâkimiyeti bağlamında her hangi bir politika geliştirmemişler ve vasallarından sağladıkları güçlerle denizlerde ortaya çıkan problemleri çözmeye çalışmışlardır. Bu nedenden ötürü de Pharnabazos'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere donanma ve deniz gücüne

³⁸ Donald Kagan, **The Fall of the Athenian Empire**, Cornell University Press, Ithaca and London, 1991, s. 147, 173, 195. A. Andrewes, **a.g.m.**, s. 474-480, 485-486.

³⁹ Khalkedon'un vergiye bağlanmasıyla ilgili olarak bkz. I. 3. 1-12, Byzantion'un ele geçirilişi için bkz. Ksenophon, I. 3. 18-21. Ayrıca bkz. Fred Eugene Ray, **Land Battles in 5th Century B.C. Greece**, Mcfarland and Company, North Carolina, 2009, s. 252-253.

⁴⁰ Ksenophon, II. 1. 21-32. Diodoros, XIII. 106. 1.

bakışları ilkel bir düzeyde kalmıştır. Eskiçağ tarihinin bir diğer büyük gücü olan Roma'da tıpkı Persler gibi deniz geleneğine sahip olmamasına karşın Güney İtalya'daki Helen polislerinin bilgi birikimi ve kendi öz kaynaklarını kullanmak suretiyle Kartaca'yı I. Pön Savaşı'nda yenilgiye uğratabilmiştir. Persler ise Helenler karşısında bu tür bir başarı elde edememişlerdir. Nihayetinde daha büyük bir donanmaya sahip olmalarına karşın M.Ö. 334 tarihinde Büyük İskender'in Anadolu'ya geçişine engel olamamışlar ve gelişen olaylar neticesinde tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

Diodoros, **Bibliothekē Historikē**, çev. C. H. Oldfather, Loeb Classical Library, London, 1953.

Herodotos, **Herodot Tarihi**, çev. A. Erhat-M. ÖKmen, Remzi Kitapevi, İstanbul 1973.

Ksenophon, **Ellenika**, çev., Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Pausanias, **Hellados Periegesos**, çev. W. H. S. Jones, Loeb Classical Library, London, 1954.

Plutarkhos, **Bioi Paralleloī: Perikles**, çev. B. Perrin, Loeb Classical Library, London, 1948.

Thukydides, **Peloponnesos Savaşları**, çev. Furkan Akderin, Belge Yayınları, İstanbul, 2010.

Vitruvius, **De Architectura**, çev. S. Güven, Yem Yayın, İstanbul, 1998.

Araştırma Eserleri

Abbott, Jacob., **Darius the Great**, Harper and Brothers Publishers, New York, 1904.

Andrewes, A., "The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition", **The Cambridge Ancient History**, vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 433-463.

Andrewes, A., "The Spartan resurgence", **The Cambridge Ancient History**, vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 464-498.

Briant, Pierre., **From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire**, Eisenbrauns, Indiana, 2006.

Buckley, Terry., **Aspects of Greek History**, Routledge, London and New York, 1996.

Casson, Lionel., **Antikçağda Denizcilik ve Gemiler**, çev: Gürkan Erkin, Homer Kitapevi, İstanbul, 2002.

Churchill, Winston., **The Second World War**, Vol. 3, Penguin Classics, 1985.

Corbett, Julian S., **Deniz Stratejisinin Prensipleri**, çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010.

De Souza, Philip., **The Greek and Persian Wars 499-386i** Routledge, New York and London, 2012.

Ellis, Walter M., **Alcibiades**, Routledge, New York, 1989, s. 86.

Fink, Dennis L., **The Battle of Marathon in Scholarship: Research, Theories and Controversies Since 1850**, McFarland and Company, North Carolina, 2014.

Fol, A., and Hammond, N. G. L., "Persia in Europe, apart from Greece", **Cambridge Ancient History**, vol. IV., ed., John Boardman, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 234-253.

Grote, George., **A History of Greece: From the Time of Solon to 403 B.C.**, Routledge, London and New York, 2001.

Hawtorn, Geoffrey., **Thucydides on Politics: Back to the Present**, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

Kagan, Donald., **The Archidamian War**, Cornell University Press, Ithaca and London, 1974.

Kagan, Donald., **The Fall of the Athenian Empire**, Cornell University Press, Ithaca and London, 1991.

Kagan, Donald., **The Peloponnesian War**, Penguin, New York, 2004.

Littman, Robert J., "The Strategy of the Battle of Cyzicus", **Transaction and Proceedings of the American Philological Association**, vol. 99, The Johns Hopkins University Press, 1968, s. 265-272.

Mahan, Alfred Thayer., **Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660-1783**, çev. A. Tunçer Büyükonat, Griffin Yayınları, İstanbul, 2011.

Mansel, Arif Müfid., **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004.

Martin, Thomas R., **Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times**, Yale University Press, 1996.

Mattingly, Harold B., “The Peace of Kallias”, **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Bd. 14, H. 3, 1965, s. 273-281.

Munson, Rosaria Vignolo., “Artemisia in Herodotus”, **Classical Antiquity**, Vol. 7, No. 1, 1988, s. 91-106.

Murray, Oswyn., “The Ionian Revolt”, **Cambridge Ancient History**, vol. IV, ed., John Boardman, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 461-490.

Myres, John., “The Battle of Lade, 494 B.C. (Herodotus vi. 6-17. with map)”, **Greece and Rome**, Vol.1, No.2, 1954, s. 50-55.

Olmstead, A. T., **History of the Persian Empire**, University of Chicago Press, Chicago, 1948.

Ray, Fred Eugene., **Land Battles in 5th Century B.C. Greece**, Mcfarland and Company, North Carolina, 2009.

Sealey, Raphael., **A History of the Greek City States, 700-338 B.C.**, University of California Press, Berkeley, 1976.

Sevin, Veli., “Anadolu’da Pers Egemenliği”, **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, 1982 s. 310-332.

Strauss, Barry., **The Battle of Salamis: The Naval Encounter That Saved Greece and Western Civilization**, Simon and Schuster, New York, 2005.

Tarn, W. W., “The Fleet of Xerxes”, **The Journal of Hellenic Studies**, Vol. 28, 1908, s. 202-233.

Trundle, Matthew., **The Greek Mercenaries: From the Late Archaic Period to Alexander**, McMaster University Press, Ontario, 1996.

Waters, Matt., **Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550-330 BCE**, Cambridge University Press, 2014.

Young, T. Cuyler., “The early history of the Medes and the Persian and the Achaemenid empire to the death of Cambyses”, **Cambridge Ancient History**, vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge, 2008 s. 1-52.